



1. Ψηφιδωτή παράσταση του Άγ. Δημητρίου. Πανακοθήκη Τρετγιακόφ (1108-1113).



2. Λεπτομέρεια εικόνας Άγιου Δημητρίου από την πόλη Ντμίτροβ. Πανακοθήκη Τρετγιακόφ (Δεύτερο μισό 12ου αιώνα).



3. Εικόνα του Άγιου Γρηγορίου του Παλαμά, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Κρατικό Μουσείο εικαστικών τεχνών Α. Β. Πούσκιν Μόσχας (1370-1380).

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΛΑΒΩΝ

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι πόλη πού ἀπό τήν ἴδρυσή της γνώρισε μιά συνεχή ἀνοδική πορεία. Πέρασε ἀπό τόν ἀρχαῖο κόσμο στό μεσαιωνικό χωρίς μεγάλες ἀλλαγές. Ἡ ἐκκλησιαστική ὑπαγωγή της στό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης (μέσα 8ου αἰ.) καί ἡ δημιουργία ὁμώνυμου θέματος (πρῖν ἀπό τό 836) τῆς καθόρισαν τό σημαντικό ρόλο πού θά παίξει στίς μελλοντικές σχέσεις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέ τό σλαβικό κόσμο τῆς Βαλκανικῆς. Σπουδαῖο διοικητικό, ἐκκλησιαστικό καί οἰκονομικό κέντρο ἀποτέλεσε τήν πύλη τοῦ Βυζαντίου πρὸς τή Βαλκανική. Στίς βυζαντινο-σλαβικές σχέσεις διακρίνονται τρεῖς περίοδοι. Ἡ πρώτη περίοδος ἀπό τόν ὅστερο 6ο αἰ. ὡς τίς ἀρχές τοῦ 9ου διακρίνεται ἀπό τήν προσπάθεια τῆς αὐτοκρατορίας νά ὑπερασπίσει τά σύνορά της στή Βαλκανική. Ἡ δεύτερη περίοδος ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 9ου ὡς τό τέλος τοῦ 12ου αἰ. χαρακτηρίζεται ἀπό τίς πετυχημένες προσπάθειες ἀνάκτησης τῶν χαμένων ἐδαφῶν. Στήν περίοδο αὕτη ἐκχριστιανίζονται οἱ Σλάβοι τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας καί τῆς Πελοποννήσου καί πραγματοποιεῖται ἡ εἰσαγωγή τους στή βυζαντινὴ σφαῖρα πνευματικῆς καί πολιτιστικῆς ἐπιρροῆς — μέ τήν ἀποστολή τῆς Μεγάλης Μοραβίας (863) καί τόν ἐκχριστιανισμό τους. Τό τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς σημειώνεται ἀπό τή γένεση τῶν ἀνεξάρτητων σλαβικῶν κρατῶν τῆς Βαλκανικῆς (Σέρβοι, Βούλγαροι). Τό Βυζάντιο παύει πιά νά εἶναι ἡ πρώτη δύναμη σέ πολιτικό ἐπίπεδο καί ἐμφανίζονται σαφείς τάσεις ἀντικατάστασής του.

Σωτήρης Κίσσας

Ἄρχαιολόγος

Στήν πρώτη περίοδο τῶν βυζαντινο-σλαβικών σχέσεων ἡ Θεσσαλονίκη ἀπέτελεσε τὸν κύριο πυρναῖα ἄμυνας στὰ Βαλκάνια. Μέσα στὴν ἀδιάκοπη προσπάθεια ἄμυνας σφυρηλατεῖται καὶ μιά ἀπὸ τὶς ἰσχυρές λατρεῖες ἁγίων στὴν χριστιανικὴ Ἀνατολή, ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὅπως ἡ Θεοτόκος εἶναι πολιοῦχος τῆς βασιλευσας, ἔτσι καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἶναι ὁ «κηδεμών» τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ «φιλόπατρις», ὁ «σωσίπατρις» καὶ ὁ ὑπέραρχος ἀθλοφόρος. Στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἅγιο καὶ τὴν πόλη κρύβεται ἡ δύναμη τῆς λατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ποῦ θά ἐπιδράσει στὴν κρατικὴ ἰδεολογία, τὴ λογοτεχνία, τὴ ζωγραφικὴ, τὴν ὀνοματολογία καὶ τὴ λαϊκὴ παράδοση τῶν σλαβικών λαῶν.

Μέ τὴν ἀποστολὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου στὴ Μεγάλῃ Μοραβία (863) ὁ κόσμος τῶν Σλάβων μπαίνει στὴν οἰκογένεια τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 864, δέχονται τὸ Χριστιανισμό οἱ Βούλγαροι καὶ μετὰ λίγα μῶλις χρόνια οἱ Σέρβοι (867-874). Ἡ πληροφωρία τοῦ βιογράφου τοῦ Ἁγ. Μεθοδίου ὅτι τὸ πέρασὸ τοῦ μεταφραστικοῦ τοῦ ἔργου γιορτάστηκε τὴ μέρα τῆς μνήμης τοῦ Ἁγ. Δημητρίου δείχνει καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ σημειώσει ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς Μεγάλῃς Μοραβίας εἶχε

τοποθετηθῆ κατὰ ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ πολιοῦχου τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἁγ. Μεθόδιος ἔγραψε καὶ Κανὸνα ἀφιερωμένο στὸν Ἁγ. Δημήτριο, ὁμολογιακὸ ἔργο ποῦ ἀποπνέει τὴ θαθεῖα νοσταλγία τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴ γενετείρὰ του.

Ταυτοχρόνα μεταδίδεται ἡ λατρεία τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καὶ στοὺς Βουλγαροὺς ποῦ ἔχουν, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἀνεπτυγμένες ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὴ Θεσσαλονίκη.

Κέντρο λατρείας τοῦ ἁγίου στὴ Βόρεια Βαλκανικὴ εἶναι ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ τὸ Σίρμιο. Στὸν 11ο αἰῶνα ἰδρύθηκε ἐδῶ μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Δημητρίου μὲ Ἑλληνας, Οὐγγυροὺς καὶ Σλάβους μοναχοὺς.

Ἡ λατρεία τοῦ μωροβλήτη προστάτη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνα ἀρχίζει νὰ ἐπιδρᾷ στὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τῶν Βουλγάρων. Ὁ τσάρος Σαμουήλ διάλεξε γιὰ προστάτη τοῦ κράτους τοῦ ἑναν ἄλλο μωροβλήτη ἅγιο, τὸν Ἅγιο Ἀχιλαιο τῆς Λάρισσας, κτίζοντάς του μεγαλοπρεπὴ ναὸ στὴν Πρέσπα.

Ὁ θάνατος τοῦ διαδόχου τοῦ Σαμουήλ, Γαβριήλ Ραδομίρου (1015), ποῦ σκοτώθηκε στὸν Πετρισκὸ σέ κυνήγι, ἀποδόθηκε ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς στὸν Ἁγ. Δημήτριο. Στὸν ἴδιο ἀποδόθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ἡ λύση τῆς πολιορκίας τῆς πόλης ἀπὸ τὸν Ἄλφουιανὸ στὴν ἐξέγερση τοῦ Πέτρου Ὁδελεάνου (1041).

Στὰ 988 δέχθηκε τὸ Χριστιανισμό ὁ ρωσικὸς λαός. Ἡ λατρεία τοῦ Ἁγ. Δημητρίου ἀπλώθηκε γρήγορα στὴν

ἡγεμονία τοῦ Κιέβου. Ὁ ἡγεμόνας Ἰζιασλαβ (1054-1078), ποῦ εἶχε καὶ τὸ ὄνομα Δημήτριος, ἔκτισε μοναστήρι ἀφιερωμένο στὸν ἅγιο. Ὑπάρχουν ἐπίσης σφραγιδὲς τοῦ ἴδιου μὲ τὴν παράσταση τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καὶ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή. Ὁ γιὸς του Σβιάτοπολκ Β' ἔκτισε τὴν πρώτη ἐκκλησία τοῦ ἁγίου στὴν πόλη (1108-1113) (πίν. 1).

Στὰ 1154 ὁ ἡγεμόνας Γιόουρι Βλαντιμίροβιτς Ντολγορούκι ἔκτισε, γιὰ τὴ γέννηση τοῦ γιου του Δημητρίου-Βσέβολον, τὴν ὄχρη πόλη Ντιμόρβ, ποῦ ὁ καθεδρικός της ναὸς ἦταν ἀφιερωμένος στὸν Ἅγιο Δημήτριο τὸ Θεσσαλονικέα. Ὅταν ἔγινε ἡγεμόνας τοῦ Σουζιτάλ καὶ τοῦ Βλαντιμίρ (1176-1212), ὁ Δημήτριος - Βσέβολον Γ', ἔκτισε στὸ Βλαντιμίρ τὸ γνωστὸ μεγαλοπρεπὴ ναὸ ποῦ διακοσμήθηκε μὲ τοιχογραφίες στὰ 1194-1197. Σύμφωνα μὲ τὴ διήγηση τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μόσχας μεταφέρθηκε τότε «σανίδα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη».

Ὁ Ἅγ. Δημήτριος ἐπαῖξε κάποιο ρόλο καὶ στὴ δημιουργία τῆς λατρείας τῶν πιὸ δημοφιλῶν ἁγίων τῆς Ρωσίας, τῶν πριγκίπων Μπόρις καὶ Γκλέμπ (1015). Στους ἁγίους ἀποδίδεται ἡ φιλοπατρία τοῦ Θεσσαλονικέα ἁγίου, ἐνῶ ἡ πόλη ὅπου ἦταν θαμμένοι, τὸ Βύσγκροντ, ὀνομάζεται, σὲ ἀγιογραφικὰ κείμενα, «δευτέρῃ Θεσσαλονίκη».

Γιὰ τὶς καλλιτεχνικὲς σχέσεις Θεσσαλονίκης καὶ Ρωσίας, ποῦ ἦταν κύρια προστατολιὰ πρὸς τὴν



4. Λεπτομέρεια εἰκόνας Ἁγίου Ἀλεξάνδρου Θεσσαλονίκης. Πνακοθήκη Τρετγιακόφ (πρῶτο μιστὸ 15ου αἰῶνα).



5. Άννα Κομνηνὴ, γυναικα τοῦ Στεφαν Ραντολοβ Δουκα. Νότιο παρεκκλήσι νάρθηκα καθολικῆ τῆς Μονῆς Στουνεντίτσα (γύρω στὰ 1235).



6. Ἡ ἐπιγραφή ΜΑΡΠΟΥ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχιλαιο στὸ Ἀρίλιε (1296).

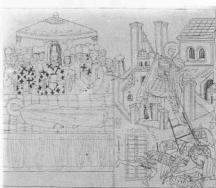
Κωνσταντινούπολη, λίγα πράγματα μπορούμε να πούμε. 'Αντικείμενα μικροτεχνίας από τα καλλιτεχνικά εργαστήρια της πόλης έφθαναν στη Ρωσία από προσκυνητές και έμπορους που έρχονταν στο σημαντικό θρησκευτικό και έμπορικό πανηγύρι των Δημητρίων.

Κάπως αργότερα, στις αρχές του 14ου αιώνα εμφανίζεται στην περιοχή του Τέβρ η λατρεία του 'Αγίου 'Αλεξάνδρου της Θεσσαλονίκης. Το όνομα 'Αλεξάνδρος είναι διαδομένο στους ηγεμόνες του Τέβρ. Στις σφραγίδες τους εικονίζεται ως στρατιωτικός άγιος με όπλο και όπισθα. Στην πόλη είναι γνωστή και εκκλησία του αγίου από το 1395.

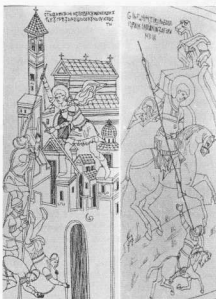
Την εξέλιξη της λατρείας του 'Αγίου Δημητρίου στη Σερβία μπορούμε να την παρακολουθήσουμε από τα τέλη του 12ου αιώνα. Η ίδρυση του σερβικού μοναστηριού στο Άγιο Όρος, του Χιλανδαρίου (1199) θα σημάδωνει την αρχή των μακροχρόνιων πολιτιστικών και καλλιτεχνικών σχέσεων ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και τη Σερβία. Ο Άγ. Σάββας των Σέρβων διατηρεί καλές σχέσεις με τη μητροπολή της Θεσσαλονίκης. 'Επισκέπτεται συχνά την πόλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κάθε επίσκεψή του, πριν από κάθε τι, προσκυνά τόν τάφο του 'Αγίου Δημητρίου. Στο ναό της 'Αγίας Σοφίας πήρε τον τίτλο του αρχιμανδρίτη από το μητροπολίτη Κωνσταντινίου Μεσοσταμίτη (1201). Όταν έρχονταν στην πόλη διέμενε στη Μονή Φιλοκάλλου, που θεωρούνταν κτήτοράς της. 'Η επίδραση του 'Αγίου Δημητρίου στην πολιτική ιδεολογία του νεαρού σερβικού κράτους και την πολιτιστική του ζωή ήταν σημαντική. 'Η φιλοπατρία του 'Αγίου Συμεών των Σέρβων όπως παρουσιάζεται στα θαύματά του έχει το πρότυπό της στη λατρεία του 'Αγίου Δημητρίου. Το ίδιο και η μυροβλυσία του σέρβου αγίου.

'Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι πληροφορίες για την επίσκεψη του 'Αγίου Σάββα των Σέρβων στη Θεσσαλονίκη, ως αρχιεπισκόπου Σερβίας, στα 1219. 'Εμεινε πάλι στη μονή Φιλοκάλλου, όπου ανέγραψε το Νομοκάνονα και το Συνοδικό της 'Ορθοδοξίας. Ταυτόχρονα παράγγειλε στους πιο έμπειρους ζωγράφους της πόλης δύο εικόνες και τις αφιέρωσε στο μοναστήρι. Στα 1224 η Θεσσαλονίκη, ύστερα από είκοσι χρόνια λατινοκρατίας, ελευθερώνεται και γίνεται έδρα του κράτους του Θεωδώρου 'Αγγέλου. 'Η κόρη του Θεωδώρου, Άννα, είχε λίγο νωρίτερα παντρευτεί το διάδοχο του σερβικού θρόνου Στέφαν Ράντοσλαβ δούκα. Στα χρόνια του Ράντοσλαβ (1227-1233) η επίδραση της αυτοκρατορίας της Θεσσαλονίκης στην πολιτική, πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή του σερβικού κράτους ήταν μεγάλη.

Οι καλές σχέσεις Θεσσαλονίκης και Σερβίας διατηρήθηκαν και στα χρόνια των διαδόχων του (1230-1246), που φάνηκαν ιδιαίτερα γενναίοι προς το Χιλανδάρι. Στο χιλανδαρινό μετόχι στην πόλη τελειώσε πιθανότατα στα 1263 την αντίγραφο του Εξημερηίου του Ίωαννη 'Εδραχου ο σέρβος αντίγραφος Θεωδώρου Σπανάου. Οι θυσαντινοσερβικές σχέσεις, μετά την άνοδο του Μιχαήλ 4ου Παλαιολόγου (1259), είναι εθιχρικές. Το Χιλανδάρι κατορθώνει και διατηρεί καλές σχέσεις με την κοσμηκή έξουσία. Αυτό παίζει το ρόλο του μεσοαδελφής ανάμεσα στους σέρβους παραγγελοδόχους και τους

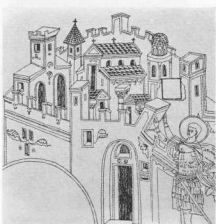


7. Το όνειρο του τραγουδι από τον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Ευσέβιο και η υπεράσπιση της πόλης από τον Άγιο Δημήτριο. Παρεκκλήσιον Άγ. Δημητρίου στο Πέτε (1338-1346).



8. Ο Άγ. Δημήτριος άποκρούει τους Κομάνους. Παρεκκλήσιον Άγ. Δημητρίου στη Ντέτσσι (1346-1348).

9. Ο Άγ. Δημήτριος φονεύει το θούλγαρο τσάρο Καλογιάννη. Παρεκκλήσιον Άγ. Δημητρίου στη Ντέτσσι (1346-1348).



10. Ο Άγ. Δημήτριος ανορθώνει πεσμένο πυργό των τειχών της Θεσσαλονίκης. Παρεκκλήσιον Άγ. Δημητρίου στη Ντέτσσι (1346-1348).

Θεσσαλονίκης, καλλιτέχνες. Ένας Θεσσαλονίκης ζωγράφος, που διακρίθηκε στη εκκλησία του Άγ. Νικολάου στο Άρλιε (1296), άγραψε ως ένδυμα της καταγωγής του την επιγραφή ΜΑΡΠΟΥ. Η λέξη αυτή, που θωματολογικά ακούστηκε στη Μονή Ακακίου στη Θεσσαλονίκη είχε ερμηνευθεί, μέσα από πλαίσια των αυτοκρατορικών θέσεων του Μιχαήλ Παλαιολόγου, από το μητροπολίτη Μανουήλ Διάδοχο ως: «Μιχαήλ άναξ Ρωμίων Παλαιολόγος οβέως υμνηθήσεται» (ο Μιχαήλ ο Παλαιολόγος των Ρωμίων μεγαλόφωνος θά υμνηθεί).

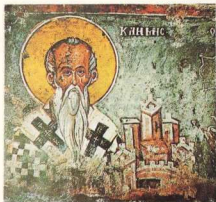
Ο γάμος του κράλη Μιλούτιν με την πεντάχρονη μοναχοκόρη του 'Ανδρόνικου Β' του Παλαιολόγου, τη Σιμωνίδα, που έγινε στη Θεσσαλονίκη με αυτοκρατορική λαμπρότητα (1299) σημαίνει μιά περίοδο ιδιαίτερα καλών σχέσεων ανάμεσα στην Πόλη και του Σέρβους. Στη Θεσσαλονίκη διέμενε, χωρισμένη από τον άνδρα της, η αυτοκράτειρα Γιολάνδα - Ειρήνη (1303-1317). Διατηρούσε άριστες σχέσεις με τον γαμβρό της, το σέρβο κράλη, 'Η φιλόδοξη Ειρήνη με τις δικίες φεοδραχικές αντίληψεις της καθόρισε να πείσει τον Μιλούτιν να ορίσει ως διάδοχου του σερβικού θρόνου τους γιούς της Δημητρίου και Θεωδώρου. Οι λεπτεπιλεπτοι θυσαντινοί πριγκίπες δέ μπόρεσαν να προσαρμόσουν στο σερβικό περιβάλλον και έτσι ναυάγησε το σχέδιο.

Ο Μιλούτιν, μέσα από πλαίσια της εξωτερικής του πολιτικής, εκτίεσε στη Θεσσαλονίκη μικρό παλάτι και τις εκκλησίες του Άγ. Γεωργίου, του Άγ. Νικολάου και της Άγ. Τριάδας. Θεσσαλονίκης ζωγράφος δημιούργησε στην αούλη του κράλη εργαστήριο που καλλιτέπτε τις ανάγκες διακόσμησης στις υπεράριθμες εκκλησίες που κτίζονταν στη Σερβία και τις κατακτημένες περιοχές της Μακεδονίας. Τόν πυρήνα του εργαστηρίου αποτελούον ο Μιχαήλ 'Αστράπας, γόνος παλιάς θεσσαλονικιότητας οικογένειας, και ο συνεργάτης του Ετύχιος. 'Ιδιαίτερες σχέσεις με το σερβικό μοναστήρι διατηρούν οι ζωγράφοι Γεωργίους Καλλιέργης, Μιχαήλ Προελεύσις και ο πρωταμφιστρων υπό οικοδόμωμ Κώβ Γεωργίους Μαμαράς.

Οι Παλαιολόγοι είχαν δώσει μεγάλη ώθηση στη διευρυσή του εικονογραφικού κύκλου του Άγ. Δημητρίου, που ήταν ο οικογενειακός τους προστάτης. 'Ετσι στον εδωάρθηκα της Παναγίας της Διέσκαα στην Πριζρένη κάνει την εμφάνισή του ο πρώτος κύκλος από τρεις σκηνές σε σερβικό μνημείο (1310-1313).

Από τους Παλαιολόγους της Θεσσαλονίκης καταγάγει η Μαρία, σύζυγος του διαδόχου του Μιλούτιν Ντέτσσκι. Σωθηκε ένα ποίημα του Μανουήλ Φιλή, γραμμένο στη Θεσσαλονίκη, στο οποίο η μητέρα της Ειρήνης παρακαλεί την 'Αγία 'Αναστασία να θεραπεύσει το γαμβρό της από κάποια αρρώστεια.

Στα χρόνια του αρχιεπισκόπου Σερβίας Ίωαννίνου Β' (1338-1346) ζωγραφίστηκε το παρεκκλήσιον του Άγ. Δημητρίου στο Πέτε. Εδώ υπάρχει κύκλος από έξι σκηνές αφιερωμένες στο Θεσσαλονίκης άγιο. Λίγο αργότερα ζωγραφίστηκε το παρεκκλήσιον του Άγ. Δημητρίου στη Ντέτσσι, όπου υπάρχει κύκλος από δώδεκα σκηνές αφιερωμένους στον άγιο.



11. Ο Άγ. Κλήμης κρατάει τὸ μοντέλο τῆς Ἀχρίδας ἀπὸ χερί του. Ἐκκλησία τῆς Ἀνάληψης τοῦ Χριστοῦ στὸ χωριὸ Λέσκοετς (1461-1462).

Ἐπίδραση τῆς αὐτοκρατορικής ιδεολογίας τῶν Ἀγγέλων τῆς Θεσσαλονίκης διακρίνεται καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδας ποῦ, ἀπὸ τὸ 1334, βρίσκεται στὰ πλαίσια τοῦ σερβικοῦ κράτους. Πρόκειται γιὰ τὴν παράσταση τοῦ Ἀγ. Κλήμη Ἀχρίδας μὲ τὸ μοντέλο τῆς πόλης στὰ χέρια του, ὅπως παρουσιάζεται στοὺς μικροὺς Ἀγ. Ἀναργύρους (1345-1355) καὶ ἕνα αἰῶνα ἀργότερα στὸ ναὸ τῆς Ἀνάληψης στὸ χωριὸ Λέσκοετς (1461/1462).

Ὁ μυροβλήτης ἅγιος ἦταν προστάτης τῆς σπουδαίας σερβικής οικογένειας τῶν Μρνιάδτσεβιτς. Σημαντικὴ εἶναι ἡ παράστασή του στὸ Μάρκοβ μαναστήρι μὲ τὸ ἐπίθετο Ἐλεῆμων ἀνάμεσα στὸν κρᾶλη Βούκασιν καὶ τὸ γιό του κρᾶλη Μάρκο.

Ἡ ταραγμένη ἐσχολή ποῦ ἀκολούθηε — μετὰ τῆ μάχη τῆς Μάριτα (1371)

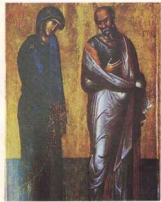


12. Ο Ἀγ. Δημήτριος ὁ Ἐλεῆμων μὲ τὸν κρᾶλη Μάρκο (ἀριστερὰ) καὶ τὸν κρᾶλη Βούκασιν (δεξιά). Καθολικὴ τῆς Μονῆς τοῦ Μάρκο (γύρω στὰ 1376).

— σημεῖώνει μιὰ καινούργια περίοδο καλλιτεχνικής ἐπιρροῆς τῆς Θεσσαλονίκης στὴ Σερβία. Ἀρκετοὶ Θεσσαλονικεῖς ζωγράφοι ἐργάζονται στὰ μνημεῖα τῆς σχολῆς τοῦ Μοράβα ἢ ἱκανοποιῦν τὶς ἀνάγκες τῶν ἀπογόνων τῶν Νεμανιδῶν στὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρο καὶ ἄλλων σέρβων εὐγενῶν (εἰκόνα τοῦ Πογκάνοβο τῆς οικογένειας τῶν Ντράγκας).

Ἀπὸ τοὺς Καντακουζηνούς τῆς Θεσσαλονίκης κατάγεται ἡ γυναίκα τοῦ σέρβου ηγεμόνα Ντζούρατζ, Μπράνκοβιτς Εἰρήνη. Μιὰ ἀπὸ τὶς κόρες τους εἶχε τὸ ὄνομα Καταρίνα Καντακουζηνή. Στὴν ὑπηρεσία τοῦ σέρβου ηγεμόνα ὑπάρχον πολλοὶ Ἕλληνες, συγγενεῖς τῆς γυναίκας του. Ὅταν ἡ Θεσσαλονικὴ ἀλάσκει ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1430) ὁ σέρβος δεσπότης βοήθησε στὴν ἐξαγορὰ πολλῶν αιχμαλώτων. Ἀπὸ τὴν πόλη κατᾶγονταν καὶ ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Καντακουζηνῶν τοῦ Νόβο Μπρντό ποῦ ἔδωσε τὸ σημαντικό λογοτέχνη Δημήτριο Καντακουζηνό.

Δὲν ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεία γιὰ τὶς σχέσεις



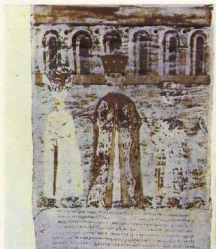
13. Ἡ Θεοδόσιος ἡ Καταφυγὴ καὶ ὁ Ἀγ. Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Εἰκόνα ἀπὸ τὸ Πογκάνοβο τῆς Συλλογῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Ἀλεξάνδρου Νέσκοι στὴ Σόφια (τέλος 14ου αἰώνα).

Θεσσαλονικῆς καὶ Σερβίας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας Στὸν 18ο αἰ. ἡ πόλη διακρίνεται ὡς κέντρο ἐμπορίας ἀγιορειτικῶν εἰκόνων. Ἐξ ἄλλου, ζωγράφοι τῆς ἀνεβαίνουσιν στὴ Σερβία γιὰ τὴν ἐκτέλεση μεγάλων παραγγελιῶν. Ἰδιαιτέρως σχέσεις εἶχε μετὰ τὴν πόλη ὁ Χριστόφορος Ζεφάρ ἢ Ζεφάροβιτς, μεγάλη καλλιτεχνικὴ φυσιογνωμία τῶν Βαλκανίων, ποῦ μὲς ἄφησε καὶ μιὰ ἀρκετὰ σχηματικὴ παράστασή τῆς στὸ ἔργο του «Παναγία ἡ Ὀλυμπίοσσα» (1752).

Ὅπως εἶδαμε ἡ λατρεία τοῦ Ἀγ. Δημητρίου ἐπαιξε ρόλο στὴ δημιουργία τῆς λατρείας τῶν τοπικῶν ἁγίων στοὺς Ρώσους καὶ τοὺς Σέρβους. Οἱ ἰδρυτὲς τοῦ δευτέρου βουλγαρικοῦ κράτους Πέτρος καὶ Ἀσάν ἐκτίσαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐξέγερσή τους (1185) ναὸ τοῦ ἁγίου τοῦ Μεγάλου Τύρνοβο καὶ προστάτησαν ναὸ οἰκοδομηθῆναι τῆς λατρείας του, διαδίδοντας ὅτι ἐγκατέλειψε τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Θεσσαλονικῆ καὶ ἦλθε ναὺ τους βοηθηθῆι στὸ ἔργο τῆς ἀπελευθερώ-



14. Ομαδικὸ πορτραῖτο τῆς σερβικής δεσποτικής οἰκογένειας. Στὴ μέση ὁ δεσπότης Ντζούρατζ καὶ ἡ γυναίκα του Εἰρήνη Καντακουζηνή, ἀριστερὰ ὁ Γκρκοῦρ καὶ δεξιά ἡ Μάρα. Δεσποτικὸ δῖπλωμα Μονῆς Ἐσφιγμένου (1429).



15. Στὴ μέση ἡ πριγκίπισσα Καταρίνα ἡ Καντακουζηνή, ἀριστερὰ ὁ Στέφαν καὶ δεξιά ὁ Λάζαρ. Δεσποτικὸ δῖπλωμα Μονῆς Ἐσφιγμένου (1429).



16. Μίρρα τῶν μητροπολιτῶν Βελγριαδίου. Δωρὸ τῆς Καταρίνας Καντακουζηνῆς Μπράνκοβιτς. Μουσεῖο Σερβικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸ Βελγιορῆδι (δευτέρου μιὰ 15ου αἰώνα).



17. Η Θεσσαλονίκη από χαλκογραφία του Χριστόφορου Ζεφάρου, Έθνικό Μουσείο Βελιγραδίου (1752).

σης. Άρωγό στην προπαγάνδα τους αυτή βρήκαν τη διάχυτη έντιπωση που κυριαρχούσε στη Θεσσαλονίκη, που μόλις είχε κυριευθεί από τους Νορμανδούς, ότι εγκαταλείφθηκε από τον πολιούχο της.

Λίγα χρόνια αργότερα ο βούλγαρος τσάρος Καλοκάννης εκστράτευε ενάντια στην πόλη (1207). Προτού επιτεθεί πεθαίνει από πνευμονία. Ο θάνατός του αποδίδεται όμως στον όγιο Δημήτριο. Ο όγιος εικονίζεται και στις σφραγίδες των πρώτων βουλγαρικών ηγεμόνων 'Ιωάννη Α' Ασέν (1186-1196) και Μπορίλ (1207-1218).

Μετά την ήττα του Θεοδώρου Άγγελου στην Κλοκόνιτσα (1230) ο βούλγαρος τσάρος 'Ιβάν Β' Ασέν γίνεται ο πιο ισχυρός ηγεμόνας της Βαλκανικής. Ερωτεύεται την κόρη του Θεοδώρου, την πανέμορφη Ειρήνη, και την παντρεύεται. Ένας Έλληνας, αλυγυρα από την αρχαιολογική ακολουθία του πετρώου του, αφιερώνει στους νεόνυμους ένα επιθαλάμιο ποίημα.

Η παραγωγή του νομισματοκοπέου της Θεσσαλονίκης επιδρά στα νομί-



18. Η Ειρήνη Κομνηνή, γυναίκα του 'Ιβάν Β' Ασέν. Έκκλησία Τσαρσάρων Καστοριάς (γύρω στα 1255).

σματα του τσάρου 'Ιβάν. Θεσσαλονικείς ζωγράφοι διακοσμούσαν με τοιχογραφίες την εκκλησία των Άγιων Τεσσαράκοντα μαρτύρων στο Μεγάλο Τύρνοβο.

Τόσο βαθιά ρίζωσε η λατρεία του Άγ. Δημητρίου στους Βουλγάρους που στά μέσα του 14ου αι. χρησιμοποιούσαν για το μυστήριο του χρίσματος μύρο από τον τάφο του στη Θεσσαλονίκη.

Τό έργο του Δαμασκηνού Στουδίτη που τυπώθηκε στη Βενετία τό 1528 και περιέχει και τό Βίο και τό Θαύματα του Άγ. Δημητρίου, είχε μεγάλη επίδραση στη θρησκευτική ζωή των Βουλγάρων. Σώζονται πάρα πολλά χειρόγραφα τό έργου από τους 16ο ως τό 19ο αι.

Οί μαρτυρίες γιά τίς καλλιτεχνικές σχέσεις της Θεσσαλονίκης μέ τη Βουλγαρία στά χρόνια της Τουρκοκρατίας είναι λιγοστές. Ο ζωγράφος Δημήτριος από τη Θεσσαλονίκη μέ συνεργάτες του διακόσμησε στά 1614 τήν εκκλησία τό Άγ. Θεοδώρου στό Στρατηλάτι στό Ντόμπρασκο, ενώ ο Μιχαήλ ο έκ Θεσσαλονίκης ζωγράφισε στά 1760 μαζί μέ τό Γεώργιο από τό Βουκουρεστί τό νάρθηκα των Άρχαγγέλων στό Άρμπανάσι. Στη Θεσσαλονίκη ζει και εργάζεται στά μέσα τό 18ου αι. ένας πολύ σημαντικός ζωγράφος, ο Άποστόλης Λογγιανός Βοδενιώτης, έλληνοαναβαρβένος βούλγαρος σύμφωνα μέ τό λόγια τό Γάλλου Πρόξενου Κουζινερί.

Ο 19ος αι. βρίσκει στη Θεσσαλονίκη μικρό αριθμό βουλγαρικών εμπόρων και έπαγγελματιών, που συντηρούν όμως από τό 1833 ιδιωτικό σχολείο.

Πάντως, τό γεγονός πού έχει σπουδαία πολιτιστική σημασία γιά τό βουλγαρικό έθνος είναι ή ίδρυση, στη Θεσσαλονίκη, τό πρώτου βουλγαρικού τυπογραφείου στό 1838 από τό αρχιμανδρίτη Θεοδοσία Σιναιίτη. Αυτό λειτουργήσε ως τό 1843 και γνωρίζουμε πέντε εκδόσεις του. Στη Θεσσαλονίκη έξάλου τυπώθηκαν λίγο αργότερα (1852), μέ ελληνικά στοιχεία, τό Εύαγγέλιο τής Κουλακιάς και τό Κονίκοβο.

Η άκτινοβολία τής Θεσσαλονίκης, άλλοτε σέ μείζονες και άλλοτε σέ ελάσσονες τόρους, ήταν πάντοτε φανερή στην πολιτιστική και καλλιτεχνική ζωή των Σλάβων. Ήταν γι' αυτούς «ή τρισένδοξη και μεγάλη πόλη», ή γενέτειρα των φωτιστών τους (Σύντομος Βίος τό Άγίου Κυρίλλου).

Βιβλιογραφία

- G. BABIĆ, Bogorodica Ljevska, Beograd 1975.
V. J. DJURIC, Vizantiske freske u Jugoslaviji, Beograd 1974.
Δ. Σ. ΗΛΙΑΔΟΥ, «Ο Άγιος Δημήτριος και οί Σλάβοι», Πεπραγμένα τό Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, τ. Γ', Αθήναι 1958, 128-140.
ΙΩΑΚΕΙΜ ΙΒΗΡΙΤΟΥ, «'Ιωάννου Σταυρακιου λόγος εις τό θαύματα τό Άγ. Δημητρίου», Μακεδονικά Ι (1940) 324-376.
S. KISSAS, «Solunska umetniska porodica Astrapa», Zograf 5 (1974) 35-37.
S. KISSAS, «Srpski srednjovjekovni spomenici u Solunu», Zograf 11 (1960) 29-43.
M. LASKARIS, Vizantiske princeze u srednjovjekovnoj Srbij, Beograd 1926.
P. LEMERLE, Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius, I, Le texte, Paris 1979.
D. OBOLENSKY, «The Cult of St. Demetrius of Thessaloniki in the History of Byzantine-Slav Relations», Balkan Studies 15 (1974) 3-20.
Α. Μ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο Άγιος Δημήτριος εις την ελληνικήν και βουλγαρικήν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη 1971.
Ι. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, «Η άλμα της Θεσσαλονίκης στό 1430 και ο σέρβος δεσπότης Γεώργιος Μπαρνακόβιτς (DJURADJ BRANKOVIC)», Μακεδονικά 8 (1968) 401-405.
G. V. POPOV, Iz istorii drevnejshe pamjatnik goroda Dimitrova, Drevnoruskoe iskusstvo, Moskva 1972, 198-216.
G. V. POPOV - A. V. RYNDINA, Zivopis i prikladnoe iskusstvo Tveri XIV-XVI veka, Moskva 1979.
Α. ΣΤΟΥΔΑΚΟΒΙΤΣ, «Quelques représentations de Salonique dans la peinture médiévale serbe», Χαριστήριον εις Α. Κ. Ορλάνδον, τ. Β', Αθήναι 1966, 35-48.
Α. ΧΥΝΓΟΠΟΥΛΟΣ, Thessalonique et la peinture macédonienne, Athènes 1955.
Α. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο εικονογραφικός κύκλος της ζωής τό Άγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1970.

The Relations of Thessaloniki with the Slavs

This article refers briefly to the cultural and artistic relations of Thessaloniki with Bulgaria, Serbia and Russia. In the cultural sphere emphasis is given to the problem of the expansion of the cult of St. Demetrius to the slavie people and to its effect on the various forms of their life. In Russia, along with the cult of St. Demetrius that of St. Alexandros of Thessaloniki is widely accepted. Thessaloniki as an artistic center plays an important role in the civilization of Serbia during the Middle-Ages, while its relations with Bulgaria and Russia are periodic and casual.